

РОЗДІЛ III. ПРОБЛЕМИ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ

УДК 378.22:376.011.3 – 051(043.5)

Дар'я Супрун

Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова
ORCID ID 0000-0003-4725-094X
DOI 10.24139/2312-5993/2018.07/273-286

РЕЗУЛЬТАТИВНО-РЕФЛЕКСИВНА СКЛАДОВА СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ПСИХОЛОГА В ГАЛУЗІ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ

У статті досліджено сучасний стан проблеми професійної підготовки спеціальних психологів. Аналізуються практичні аспекти її вдосконалення. Доведено тісний зв'язок результативно-рефлексивного компонента з такими особистісними характеристиками, як адекватна самооцінка, самосвідомість, самоаналіз, соціальні цінності, спрямовані на справу, креативність, відповідальність, соціальна адаптованість, саморегуляція. З метою визначення рівня сформованості професійних складових розроблена критеріальна база, спрямована на встановлення якісних змін у розвиткові певних сторін та проявів психічної діяльності психологів, якою забезпечується їх життєве та професійне самоздійснення.

Ключові слова: конкурентоздатність, методологія, методи наукового психологічного дослідження, професійна підготовка, професійна компетенція, результативно-рефлексивний компонент, саморозвиток, самоздійснення.

Постановка проблеми та мета статті. Результативно-рефлексивний компонент професійної підготовки психологів у галузі спеціальної освіти передбачає орієнтацію на самовдосконалення, саморозвиток через свідому постановку й виконання професійних завдань більшої складності.

Сутність підготовки фахівця полягає у формуванні в нього системи знань та якостей особистості, необхідних для виконання різних функцій професійної діяльності психолога. Адже професійний розвиток (зокрема саморозвиток) тісно пов'язаний із особистісним розвитком. У цьому контексті актуальною є проблема створення умов для професійного саморозвитку майбутніх фахівців задля досягнення мети, що саме й полягає в забезпеченні зазначеного розвитку.

Методи дослідження. Задля досягнення мети, розв'язання поставлених завдань були використані загальнонаукові методи теоретичного рівня (системно-структурний – аналіз і синтез, абстрагування, порівняльний аналіз, аналогія, конкретизація, узагальнення, класифікація, систематизація, алгоритмізація, схематизація, моделювання), застосування яких уможливило об'єктивне вивчення порушених питань, упорядкування й узагальнення отриманих інформаційних матеріалів, обґрунтування системної цілісності, багатовимірності.

Аналіз актуальних досліджень. Зародження поняття «саморозвиток» відбулося ще із стародавніх часів. Мислителями різних історичних епох надавалося великого значення «саморозвитку» для вдосконалення особистості та суспільства в цілому. Не викликає сумніву той факт, що для здійснення саморозвитку необхідне самопізнання особистості. До цього й закликає вислів відомого античного філософа Сократа: «пізнай самого себе». Рефлексія є засобом подолання людських вад, що спрямовує на розвиток природних задатків шляхом самовдосконалення. Це підтверджує видатний філософ, поет, педагог Г. Сковорода. На його думку, людське життя необхідно спрямувати на самопізнання, що неодмінно поведе за собою саморозвиток – внутрішній процес, визначений спосіб реагування людини на вплив середовища, усвідомлене вдосконалення себе самою людиною.

Поняття «саморозвиток» знаходиться в міждисциплінарному контексті таких наук, як філософія, соціологія, психологія, педагогіка. В енциклопедичній літературі запропоновано різні трактування поняття саморозвитку. З одного боку, воно тлумачиться як розумовий або фізичний розвиток людини, якого вона досягає самостійними заняттями, вправами, з другого боку, – саморозвиток визначається як саморух, для якого характерним є перехід на більш високий ступінь організації.

У психології, згідно з тлумаченням психологічних словників, саморозвиток у загальному сенсі розуміють як ріст Я, рух до емоційної та когнітивної зрілості, а також у моделі американського психолога А. Маслоу – як поступальний рух до самоактуалізації. Тобто, за А. Маслоу, саморозвиток – послідовне задоволення «вищих» потреб на основі вже досягнутих базових, це не поодинокі досягнення, а нескінчений процес. Інтуїтивне зіставлення вроджених здібностей і зовнішніх вимог відбувається на підсвідомому рівні. Якщо дії цього оцінювального механізму «дають позитивний сигнал», то виникає, за словами А. Маслоу, «потреба в самоактуалізації», і тоді мотивація самовдосконалення починає працювати на повну силу: особистість завжди виявляє більшу активність у тому, до чого вона відчуває себе професійно здатною, до чого в неї є природні задатки. Більш того, людина може впливати на еволюцію власної особистості. Специфіка самовдосконалення особистості полягає в тому, що вона найбільшою мірою спирається на індивідуальні особливості, нахили та потреби. Завдяки цьому вдається виявити домінуючі задатки, які в майбутньому можуть визначити життєвий шлях, забезпечити розвиток фізичних, інтелектуальних і моральних якостей (Супрун, 2017, с. 191).

Низка науковців розуміють феномен саморозвитку як обов'язково внутрішній, мотиваційний процес, спрямований на досягнення конкретної мети, як свідоме самовдосконалення (Г. Костюк, М. Боришевський). Внутрішньо організовані процеси відбуваються за наявності спрямованості

особистості на саморозвиток. Спрямованість, у названому контексті, розуміється як сукупність мотивів, що впливають на поведінку людини, незалежно від ситуації. Якщо спрямованість розвинена, особистість відчуває й усвідомлює необхідність саморозвитку, її захоплює пізнавальна діяльність, вона стає свідомо націленою на результат і подальший розвиток. Т. Тихонова, Н. Лосева розглядають саморозвиток як зовнішньо організований процес особистісного та професійного самозмінення, самовдосконалення, як процес або технологію, що включає сукупність форм, методів і прийомів. Зовнішньо організований процес саморозвитку передбачає наявність зовнішнього впливу, який, по суті, є психолого-педагогічним процесом, але існує також неорганізований вплив, вплив середовища, тобто соціальний. Слід підкреслити, що соціум впливає на формування, розвиток і саморозвиток особистості несвідомо й підсвідомо, має характер спонтанності, є, по суті, некерованим і неорганізованим процесом, що не може сприяти гармонійному становленню й розвитку особистості. Отже, для цілеспрямованого процесу формування особистості і підвищення його результативності, зовнішній вплив повинен здійснюватися системно, бути організованим, методично забезпеченим педагогічним процесом, професійною підготовкою. Окрему групу складають науковці, для яких характерне комплексне бачення проблеми даного дослідження, їх розуміння феномена представляє процесуально-організаційний підхід у загальному вигляді. Так, С. Соколовська визначає саморозвиток як становлення особистості з метою ефективної самореалізації на основі внутрішньо значущих впливів, тобто наголошується на необхідності двох складових процесу: зовнішньої і внутрішньої. Внутрішньою умовою розвитку особистості є постійна «незавершеність» як характерна генетична риса організації індивіда, як його потенційна можливість до безмежного розвитку. При цьому пройдені особистістю стадії розвитку, точніше характерні для цих стадій особистісні новоутворення, «насихуючи» одне одного своїм змістом, перетворюються в синергійно працюючі рівні цілісної особистісної організації. Саме ці рівні, проходячи через усвідомлення, рефлексію, критичні оцінки, продуманий вибір, вироблення оптимальних систем дій, поступово стають психологічними основами особистості, її фундаментом і феноменологічно виявляють себе в естетичних смаках, інтуїції, передчуттях, моральній поведінці тощо.

Процес формування особистості розглядається нами з точки зору його детермінації психофізичними особливостями індивіда, соціальними ситуаціями, що постають у єдності внутрішніх процесів і зовнішніх факторів розвитку особистості, а також залежно від власної активності індивіда, що спрямована на його самовдосконалення, яке розглядається як можливість особистісного росту, самостійне прагнення наблизитися до певного ідеалу з метою набуття рис і якостей особистості, оволодіння тими видами

діяльності, якими вона поки що не володіє. Тому самовдосконалення відіграє особливу роль у становленні особистості, оскільки впливає на здатність людини пізнання власного «Я», а відповідно до рефлексії – над собою. Маємо змогу простежити нерозривність досліджуваних показників результативно-рефлексивного критерію: усвідомлюючи свої досягнення й недоліки, особистість виявляє прагнення до самоосвіти і самовиховання, до самовдосконалення (Супрун, 2017, с. 129).

Виклад основного матеріалу. Самовдосконалення має соціальну природу, оскільки саме у процесі соціалізації індивід засвоює цінності, культурні образи, формує ті якості, які вважає прийнятними для свого соціального оточення. Самовдосконалення виникає в результаті активної взаємодії з навколишнім середовищем і забезпечує нову сходинку в розвиткові особистості. У процесі самовдосконалення відбувається трансформація зовнішніх вимог у внутрішні регулятори поведінки й життєдіяльності та як соціальний процес базується на вимогах суспільства і професії до особистості фахівця. Більш того, вимоги, що висувуються фахівцю, повинні бути вище тих можливостей, що має людина.

Узагальнюючи різні наукові погляди на феномен саморозвитку, виділяємо спільну позицію авторів:

- важливою умовою, первинною сходинкою саморозвитку особистості є внутрішня потреба в його здійсненні та самопізнання себе;
- самопізнання – це вивчення себе як частини природи, виявлення своїх біологічних особливостей і потреб, це розуміння себе як частини соціуму, це усвідомлення себе і як морального та духовного феномену;
- саморозвиток – це процес, який сприяє самовдосконаленню, самореалізації особистості;
- саморозвиток особистості має діяльнісний характер: поза її власною активною діяльністю, бажанням і власним зусиллям у роботі над собою її особистісне формування неможливе;
- внутрішніми стимулами розвитку особистості є її потреби, мотиви, інтереси та установки;
- основою формування потреб, мотивів, інтересів та установок особистості є внутрішні суперечності, які стимулюють активність особистості, сприяють її саморозвитку;
- зовнішніми факторами саморозвитку особистості є впливи середовища та цілеспрямоване виховання;
- зовнішні умови впливають на розвиток особистості не безпосередньо, не прямо, а лише проходячи через її внутрішню сферу й породжуючи в неї відповідні потреби, що зумовлює несхожість, різноманітність і неповторність особистісного розвитку кожної людини, її індивідуальну своєрідність;

- саморозвиток – це процес, у результаті якого відбувається удосконалення фізичних, розумових і моральних потенцій людини, розгортання її індивідуальності;

- найважливішим чинником саморозвитку особистості є самопізнання, на основі якого людина має можливість самовизначатися у своїй діяльності, займатися власним самовдосконаленням та реалізувати на практиці свої особистісні можливості.

Психологічні механізми саморозвитку – це шляхи розвитку мотиваційно-ціннісної сфери особистості у процесі засвоєння нею соціального досвіду.

Низка авторів розглядають такі рефлексивні процеси, як самосвідомість, самопізнання, самоаналіз, самооцінку і як психологічні механізми, на яких ґрунтується самовиховання, і як засоби самовиховання (І. Донців, Ю. Орлов та ін.). Зокрема, зазначають: якщо рефлексивні процеси незалежні від волі суб'єкта, то їх можна розглядати як психологічні механізми самовиховання. Однак, ми не зовсім розділяємо такі погляди. Адже і самосвідомість, і самопізнання, і самоаналіз, і самооцінка піддаються впливам особистості, значною мірою контролюються її свідомістю та вольовими якостями. Психологічні ж механізми являють собою глибинні процеси, які нерідко не усвідомлюються особистістю. Тому виходимо з того, що основу розвитку мотиваційної сфери особистості складають ідентифікація, емоційне обумовлювання, наслідування, мотиваційне опосередкування, конформність, вживання в соціальну роль, редукція (зменшення) когнітивного дисонансу.

Існують питання з приводу зумовленості саморозвитку віковими потенціями індивіда. Психологи зауважують, що на ранніх вікових етапах проявляються лише поодинокі та елементарні вияви потенційної спроможності, а згодом, у підлітковому віці та в період юнацтва, складається цілісна система саморозвитку особистості. Саме в цьому віці провідною діяльністю стає навчально-професійна. Осмислюючи проблему особистісного та професійного самовдосконалення студентства, принципово зрозуміти, що важливою умовою «входження» у професійну діяльність є особистісне прийняття саморозвитку як особливого різновиду діяльності. Л. Мітіна, досліджуючи особистісний та професійний розвиток людини, дійшла висновку про їх єдність, де чинником розвитку є внутрішнє середовище особистості, її активність, потреба в самореалізації (Супрун, 2017, с. 129).

Проведений контент-аналіз дозволив сформулювати трактування розглянутих понять у дослідженні:

Саморозвиток – це процес, у результаті якого відбувається вдосконалення фізичних, розумових і моральних потенцій людини, розгортання її індивідуальності і триває протягом життя й обумовлює якісний розвиток цілісної особистості.

Саморозвиток – одна з форм руху матерії, що реалізується в активності суб'єкта, яка націлена на розв'язання внутрішніх протиріч його існування в довколишньому світі (природному і соціальному середовищі).

Усвідомлений саморозвиток є одним із засобів самоствердження. В умовах поширення свободи та відповідальності особистості саморозвиток стає не тільки необхідним, а й незамінним суб'єктивним фактором її становлення та розвитку, соціалізації й індивідуалізації. Без усвідомленого, вольового саморозвитку особистості не може бути досягнуто цілісності, соціальної її зрілості.

Самовиховання особистості є формою усвідомленого саморозвитку й розуміється як специфічний вид внутрішньої діяльності, націленої на вироблення вмінь, навичок, здібностей, якостей для самоствердження та самореалізації в суспільстві. Самовиховання виступає універсальним засобом розв'язання протиріч між бажаним і наявним, належним та існуючим, ідеальним і реальним у розвитку особистості, між необхідністю діяльності для задоволення потреб людини і здібністю та здатністю її здійснювати, між громадською думкою й самооцінкою, між ціннісними уявленнями суспільства, спільноти та соціальними настановами індивіда. Залежно від особистісного розвитку і демократичності, гуманності суспільства самовиховання реалізується на рівнях соціальної адаптації, соціальної саморегуляції й самостворення. Спрямованість самовиховання може мати просоціальний або асоціальний, альтруїстичний або егоїстичний (індивідуалістичний), багатобічний (видовий) або однобічний функціонально-інструментальний характер.

Самовдосконалення особистості як вища форма саморозвитку здійснюється в моральній системі координат як засіб самостворення, що потребує моральної (етичної) рефлексії, творчого виходу особистості в усій її цілісності за межі дійсного. У самовдосконаленні людина орієнтується не лише на внутрішні відчуття, а на вимоги життя: чи подолаю я виклики життя? Я гідний? Той, хто цікавиться самовдосконаленням, бачить все нові вершини розвитку й хоче їх досягти. Самовдосконалення – це робота з *вертикаллю людського життя*.

Професійний розвиток можна детермінувати як розвиток суб'єкта, що відбувається в системі міжлюдських відносин у певній професійній спільноті, який передбачає формування всіх елементів структури суб'єкта діяльності. Професійний розвиток студента невіддільний від особистісного. Усвідомлення професійної ролі, осмислення можливих професійних кроків та наслідків, прогнозування своєї професійної діяльності та її перспектив, здатність до самоконтролю та самовдосконалення утворюють вихідну базу розвитку майбутнього професіонала, зокрема при професійній підготовці психологів у галузі спеціальної освіти. Розглядаючи процес саморозвитку,

мотивацією якого є самобудова особистості професіонала, Л. Павленко [380] вказує на взаємопов'язані форми вираження й реалізації особистості:

- професійне самоствердження – можливість людини показати себе з найкращого боку та організація своєї діяльності таким чином, щоб в усій красі проявити свої якості, риси тощо;

- професійне самовдосконалення – можливість особистісного росту людини, набуття й подальше вдосконалення тих рис і якостей особистості, наявність яких наближає її до ідеалу, а також оволодіння новими для особистості видами діяльності;

- професійний саморозвиток майбутнього фахівця.

Професійна самоактуалізація розуміється як вища форма саморозвитку, складовими якого є дві попередні форми, тобто мається на увазі спроможність особистості виявити в собі потенціал і використовувати його в житті для вдалого виконання свого призначення. Основні складові тлумачення поняття «професійний саморозвиток» за С. Соколовською є такими:

- формування особистості, орієнтованої на високі професійні досягнення;

- постійний процес оволодіння професійно-необхідними новими, актуальними знаннями, уміннями й навичками, їх удосконалення з метою опанування творчим рівнем виконання фахової діяльності;

- незворотній процес, що сприяє самоствердженню, самовдосконаленню і самоактуалізації психолога як дійсного суб'єкта власного професійного пізнання, спілкування і праці, під час якого особистість, що розвивається, активно створює свої життєві відносини, визначаючи за їх допомогою свій «професійний життєвий простір», створюючи умови й перспективи для її подальшого вдосконалення;

- форма підвищення професіоналізму;

- компонент професійної підготовки;

- свідомий цілеспрямований процес підвищення рівня своєї професійної компетентності відповідно до зовнішніх соціальних вимог, умов психолого-педагогічної праці й особистої програми розвитку;

- усвідомлене цілеспрямоване самовдосконалення, самозмінна з метою досягнення високих результатів у майбутній професійній діяльності.

Саморозвиток, як неперервний процес, стає певною формою підвищення професіоналізму під час навчання або трудової діяльності в межах спеціальності (Супрун, 2005, с. 152). Отже, під професійним саморозвитком ми розуміється усвідомлений цілеспрямований процес особистісного і професійного самовдосконалення з метою творчої самореалізації у процесі професійної підготовки психологів у галузі спеціальної освіти.

На сучасному етапі розбудови системи вищої освіти виникла потреба суспільства у працівниках нового типу – в освічених, компетентних, творчих особистостях, які можуть швидко й оперативно реагувати на зміни у

професійному середовищі. Сутність підготовки фахівця полягає у формуванні в нього системи знань та якостей, необхідних для виконання різних функцій професійної діяльності. Дана необхідність зумовлюється вимогами, що ставить суспільство до якості продуктивної праці. Зауважимо, що ці вимоги мають відповідати рівню професійного саморозвитку психолога і його особистим інтересам. Перебуваючи ще в ролі студента, необхідно слідкувати за розвитком інноваційних процесів у навчальних закладах (школах, гімназіях тощо), оскільки відбувається підвищення конкурентоспроможності випускників. Для досягнення цього необхідно, щоб виникла потреба в активній життєвій позиції, у пошуці способів реалізації свого потенціалу на основі саморозвитку як процесу, що формує гармонійно розвинену особистість. У цьому контексті актуальною є проблема створення умов для професійного саморозвитку майбутніх психологів у галузі спеціальної освіти. Саморозвиток детермінується соціально-економічними чинниками, психофізіологічним потенціалом людини, цілеспрямованістю і, у першу чергу, характером та змістом праці. Зумовлюючими силами саморозвитку є професійно-трудова, матеріальні, соціально-статусні й духовні потреби. Серед системи психолого-педагогічних умов професійного саморозвитку у процесі професійної підготовки психологів у галузі спеціальної освіти можна виділити такі:

- орієнтація процесу навчання на формування спрямованості майбутнього спеціаліста на самоактуалізацію та самодетермінацію в майбутній професійній діяльності;
- збагачення змісту навчання системою понять і концепцій, що орієнтують майбутніх фахівців на рефлексію, самопроєктування, самонавчання, самоорганізацію, саморозвиток у сфері професійно значимих якостей особистості.

Розкриємо психологічну сутність професійної діяльності людини, однією з детермінант якої є феномен професійної компетентності: у процесі її розвитку відкриваються максимальні можливості найбільш продуктивного задоволення всіх основних потреб особистості: у соціальному визнанні, самоповазі, безпеці, самореалізації тощо. Увага міжнародної спільноти до визначення та стандартизації поняття «компетентність» є важливою ознакою сьогодення. Йдеться про спроможність людини кваліфіковано здійснювати діяльність, виконувати певне завдання або роботу; наявність відповідного набору знань, навичок, відношень, що дають змогу ефективно діяти, або виконувати функції, які сприяють досягненню певних стандартів у професійній галузі або виді діяльності (Міжнародний департамент стандартів навчання (IBSTPI)). Однією з головних компетенцій майбутнього фахівця в галузі спеціальної освіти виділяємо «компетентність саморозвитку». Визначаються такі складові цього поняття:

Когнітивна складова виступає системоутворювальною, оскільки йдеться про саморозвиток як особливий вид діяльності, що формує свідоме пріоритетно-ціннісне ставлення до майбутньої професії.

Особистісна складова виконує формувальні функції. Основу її складають такі інтегральні характеристики, як самоактуалізація – вищий рівень мотивації, пов'язаний із процесами самореалізації, самоздійснення та самосприйняття; усвідомлення на рівні переконань, важливості самостійного здобуття, розширення й поглиблення знань про саморозвиток.

Операційно-процесуальна складова, пов'язана з удосконаленням умінь і навичок у сфері самопізнання, рефлексії, спрямованої на саморозвиток і власного впливу на цей процес. Отже, структурний аналіз поняття «компетентність саморозвитку» показав, що – це складне індивідуально-технологічне утворення, яке інтегрує усвідомлення особистості на рівні переконань значущості діяльності, спрямованої на самовдосконалення суб'єктів майбутньої професійної діяльності, осмислення вагомості особистісно професійного впливу на цей процес, теоретичні знання, уміння й навички у сфері самопізнання, досвід самовиховання, наявність моделі власної професійної поведінки (Супрун, 2018, с. 82).

У контексті дослідження особливого значимим є здійснення оптимального впливу на формування компетентності саморозвитку при професійній підготовці психологів у галузі спеціальної освіти. Спираючись на концепцію саморозвитку особистості Г. Костюка, у якій автор розкриває співвідношення розвитку власної активності суб'єкта до наслідку його взаємодії з оточуючим світом, освітнє середовище розглядається як оптимальне для розвитку й саморозвитку індивіда. Численні наукові розвідки доводять необхідність переходу психолого-педагогічної діяльності на якісно новий рівень суб'єкт-суб'єктної взаємодії. Це уможлиблюється лише завдяки саморуху прагнень і цілей, засвоєнню особистістю соціального досвіду у процесі професійної підготовки психологів у галузі спеціальної освіти (Супрун, 2016, с. 156). Освітньо-виховний простір закладу вищої освіти має бути адаптований до здійснення формувального впливу на студента щодо позитивного ставлення до майбутньої професії на свідомій моральній основі, оскільки це обумовлює саморозвиток його особистості. Таке розуміння вищої освіти описує компетентнісний підхід, який відображає сучасний погляд на проблеми освіти в усьому світі. Він забезпечує можливість практичного оперування набутими у процесі навчання знаннями й застосування їх протягом життя. Визначаються такі основні положення компетентності саморозвитку та самовдосконалення в освіті:

- навчити особистість самостійно здобувати та ефективно застосовувати знання протягом життя;

- прогнозувати ситуацію і власну діяльність, приймати ефективні рішення відповідно до життєвого досвіду, цінностей та наявних ресурсів;
- планувати й контролювати власні дії;
- мати здатність до самоаналізу і рефлексії;
- орієнтуватися на самовдосконалення, саморозвиток через свідому постановку й виконання професійних завдань вищого рівня складності.

Реалізація професійної підготовки психологів у галузі спеціальної освіти на високому рівні можлива за умови широкого впровадження у практику ЗВО особистісно-орієнтованої освіти: коли рольове навчальне спілкування змінюється на особистісне, у якому домінують ситуації вибору, самопізнання, самовираження, самореалізації, коли активно формується компетентність саморозвитку студентів. Виділяються ознаки освітнього простору у вищому навчальному закладі, які розглядаються як фактори впливу на процес і рівень сформованості компетентності саморозвитку й самовдосконалення студентів-психологів у галузі спеціальної освіти:

- визнання самоцінності кожного студента, домінування «мотивації успіху»;

- особистісно-орієнтований навчально-виховний процес;

- запровадження особистісно-орієнтованої освіти дозволить оптимізувати професійну самореалізацію людини й підтримку її особистісного та професійного зростання;

- сучасна вища школа має здійснювати здебільшого прогностичні функції через особистісно орієнтований вплив у процесі реалізації індивідуальних навчальних траєкторій студентів;

- першочерговим завданням вищої школи є формування особистості, яка прагне до самовдосконалення, безперервної освіти, постійного саморозвитку.

Саморозвиток майбутнього психолога в галузі спеціальної освіти – це процес усвідомленого цілеспрямованого розвитку, який включає самостійне вдосконалення своїх знань, умінь, особистісних і професійних якостей, що забезпечують особистісне зростання та ефективність професійної діяльності.

Отже, процес саморозвитку є значно ширшим, ніж процес самовдосконалення та реалізується як у свідомо визначених, так і в неусвідомлених формах з метою вироблення чи зміни фізичних або моральних якостей. А процес самовдосконалення передбачає усвідомлений, цілеспрямований, перетворювальний, позитивний вплив на власну особистість відповідно до визначеної стратегії самотворення. На думку науковця, до поняття особистісного самовдосконалення за своєю сутністю можна віднести поняття особистісного зростання, оскільки їх основою є генеза моральної самосвідомості особистості (Синьов, 1997, с. 29).

Тенденції розвитку світового суспільства зумовлюють істотне посилення уваги до проблеми інноваційного (перетворювального) потенціалу особистості, який розглядається як по відношенню до навколишньої дійсності, так і до неї самої. Все більшого значення в сучасному суспільстві для кожної людини, яка ставить нові життєві цілі та здатна їх домагатися, усвідомлювати й відстоювати свою індивідуальність, набуває проблема самоздійснення. Однак, на сьогоднішній день існує обмаль досліджень феномену життєвого самоздійснення особистості, спрямованих на визначення його сутності як системного явища вищого порядку щодо близьких за значенням термінів (самореалізація, самоактуалізація, саморозвиток тощо). Дослідження феномену професійного самоздійснення, яке є однією з найважливіших складових, а для більшості людей – і основною формою особистісного самоздійснення, провів О. Кокун. Перспективність подібних досліджень зумовлена постійним прискоренням науково-технічного прогресу та характерними для сучасного етапу розвитку світового суспільства швидкими економічними, соціальними й духовними перетвореннями. Подібні дослідження мають допомогти створити для особистості фахівця стійкі смисложиттєві орієнтири в мінливому світі, особистісний сенс професійної самореалізації. Розширення можливостей професійного самоздійснення особистості надасть можливість підвищити ефективність трудового потенціалу країни. Розроблений опитувальник професійного самоздійснення може бути з успіхом використано в дослідженні професійної підготовки психологів у галузі спеціальної освіти.

Професійне самоздійснення розуміється як одна з найважливіших форм життєвого самоздійснення, що характеризується високим рівнем розкриття особистісного потенціалу фахівця в обраній професії, розвитком його здібностей, взаємопоєднанням із професією, повсякчасною затребуваністю його професійної кваліфікації, широким використанням професійного досвіду та здобутків іншими фахівцями (Супрун, 2018, с. 112).

Професійне самоздійснення може відбуватися у двох загальних формах (способах):

- зовнішньопрофесійний (досягнення значущих здобутків у різних аспектах професійної діяльності);
- внутрішньопрофесійний (професійне самовдосконалення, спрямоване на підвищення професійної компетентності та розвиток професійно-важливих якостей).

Відповідно виділяють такі ознаки професійного самоздійснення:

1. Внутрішньопрофесійні:

1.1. Потреба у професійному вдосконаленні.

1.2. Наявність проекту власного професійного розвитку.

1.3. Переважаюче задоволення власними професійними досягненнями.

1.4. Постійна постановка нових професійних цілей.

1.5. Формування власного «життєво-професійного простору».

2. Зовнішньо-професійні:

2.1. Досягнення поставлених професійних цілей.

2.2. Визнання досягнень фахівця професійним співтовариством.

2.3. Використання професійного досвіду і здобутків іншими фахівцями.

2.4. Розкриття особистісного потенціалу та здібностей у професії.

2.5. Вияв високого рівня творчості у професійній діяльності.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Підсумовуючи, зосередимось на тому, що самовдосконалення – це поєднання взаємопов'язаних і взаємозалежних процесів: самовиховання як цілеспрямованої активної діяльності, що зорієнтована на формування й удосконалення в себе позитивних та усунення негативних якостей, і самоосвіти як цілеспрямованої роботи щодо розширення й поглиблення власних знань, удосконалення та набуття відповідних навичок і вмінь через свідому постановку й виконання професійних завдань вищого рівня складності.

Психолого-педагогічний процес завдяки індивідуальному підходу і творчому ставленню дозволяє створити зовнішні та внутрішні умови для саморозвитку студента. Вирішення означеної проблеми значною мірою обумовлене наявністю в майбутніх психологів внутрішньої мотивації до постійного самовдосконалення особистісних якостей, а відповідно – потреби в самовдосконаленні. Перспективи дослідження передбачають практичне запровадження теоретико-методичних аспектів професійної підготовки психологів у галузі спеціальної освіти з позиції психолого-педагогічної проблеми (Супрун, 2017, с. 102).

Важливим є з'ясування уявлень студентів щодо особистісного та професійного саморозвитку з метою здійснення ними свідомого цілепокладання й самопроекування. Феномен саморозвитку – це обов'язково внутрішній, мотиваційний процес, спрямований на досягнення такої конкретної мети, як свідоме самовдосконалення. Вихід на рівень професійної рефлексії дає можливість подолати обмеження, задані простором власних знань, що є передумовою для орієнтації на самовдосконалення, саморозвиток через свідому постановку і виконання професійних завдань більшої складності, тобто професійна рефлексія становить оптимальну й адекватну регуляцію діяльності, що в подальшому повинна віднайти втілення у здатності до професійного самоздійснення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Синьов, В. М., Пометун, О. І., Кривуша, В. І., Супрун, М. О. (2000). *Основи теорії виховання*. К.: МП «Леся» (Syniov, V. M., Pometun, O. I., Kryvusha, V. I., Suprun, M. O. (2000). *Basics of theory of education*. К.: МР «Lesia»).
2. Супрун, Д. М. (2018). *Теорія та практика професійної підготовки психологів в галузі спеціальної освіти* (дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.03). Київ (Suprun, D. M. (2018). *The theory and practice of psychologists' professional training in the field of special education* (DSc thesis). Kiev.).
3. Супрун, Д. М. (2017). Операційно-діяльнісний компонент професійної підготовки психологів у галузі спеціальної освіти. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології, 7 (71), 134–149* (Suprun, D. M. (2017). Operational-activity component of professional training of psychologists in the field of special education. *Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies, 7 (71), 134–149*).
4. Супрун, Д. М. (2017). *Професійна підготовка психологів в галузі спеціальної освіти*. К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова (Suprun, D. M. (2017). *Professional training of psychologists in the field of special education*. К.: Publishing house of NPU named after M. P. Dragomanov).
5. Супрун, Д. М. (2016). *Management – a component of psychologists' professional training*. К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова (Suprun, D. M. *Management – a component of psychologists' professional training*. К.: Publishing house of NPU named after M. P. Dragomanov).
6. Супрун, М. О. (2005). *Корекційне навчання учнів допоміжних закладів освіти: витоки, становленнє та розвиток (друга половина ХІХ – перша половина ХХ ст.)*. К.: Вид. КЮІ МВСУ Паливода АВ (Suprun, M. O. (2005). *Correctional teaching of pupils in the special education institutions: preconditions, formation and development (second half of the ХІХ – first half of the of ХХ century)*. К.: Publishing house of KJI MEAU Palyvoda AV).

РЕЗЮМЕ

Супрун Дарья. Результативно-рефлексивная составляющая становления личности психолога в сфере специального образования.

Освещено актуальное состояние проблемы становления и развития системы профессиональной подготовки психологов в сфере специального образования. Проведен аналитический обзор научной мысли исследователей современности. На основе проведенного анализа определены компоненты структуры готовности будущего конкурентоспособного специалиста-психолога в сфере специального образования. Доказана тесная связь результативно-рефлексивного компонента психологов с такими личностными характеристиками, как адекватная самооценка, самоанализ, социальные ценности, направленность на дело, креативность, ответственность, социальная адаптированность, саморегуляция.

Ключевые слова: конкурентоспособность, методология, методы научного психологического исследования, профессиональная подготовка, профессиональная компетенция, результативно-рефлексивный компонент, саморазвитие, самореализация.

SUMMARY

Suprun Daria. Result-reflexive component of the psychologist's identity formation in the field of special education.

The present-day state of specialized psychologists' professional training is explored. The practical aspects of its improving are analysed. The different methods of research in this field are determined. Sense and structure of professional training are viewed. The main

elements of the definition, criteria and indicators of its formation are outlined. Particular attention is paid to finding and developing the criteria, the optimal range of methods of psychological diagnosis, which determines the level of professional training, the development the psychological effectiveness of program designed to improve psychologists' performance aimed at its development.

A close connection of result-reflexive component and operating-activity component with such personal characteristics as self-esteem, self-awareness, social values, which focuses on business, creativity, responsibility, social adaptability, self-regulation is confirmed. In order to determine the level of professional components we developed criterion framework, aimed at identifying qualitative changes in the development of certain aspects and manifestations of mental activity of psychologists', which ensures their self-life, values and system of values, orientation and awareness of the needs, motivations and interests, subjectivity of behavior, the ability to responsible, self-sufficient and adequate response in different situations.

The article marks recent internationalization trends, which are observed worldwide; lists positive aspects of internationalization of higher education and elements of the culture of the University, which must be developed in terms of internationalization. The list of competencies that must specialists-psychologists own by the end of training is provided. The necessity of the applying of the competency approach in professional training of psychologists in the field of special education in foreign language is proved.

Internationalization stimulates development of national higher education. An important contribution to make positive changes is overall trend of professional training with appropriate level of professional skills and professional competence that make possible their competitiveness on the global level. In perspective, we consider necessary to introduce these aspects in the training of psychologists in the field of special education.

Key words: *competitiveness, methodology, methods of scientific psychological research, professional training, professional competence, result-reflexive component, self-development, self-realization.*